

12. Пирогов Н.И. Письма из Гейдельберга 3 // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения [Сост. А.Н., Алексюк, Г.Г. Савенок; Акад. пед. наук СССР]. М. : Педагогика, 1985. – 493 с.

13. Ушинский К.Д. Избранные труды. В 4 кн.Кн. 1: Проблемы педагогики [К.Д. Ушинский; сост., статьи, прим. и ком. Э.Д. Днепров]. М. : Дрофа, 2005. –638, [2] с.

УДК 37.013.42

***ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ: ДИДАКТИЧНІ
АСПЕКТИ***

Зозуляк-Случик Р. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Схарактеризовано сутність дефініцій «форма» та «метод». Детально проаналізовано різноманітні форми теоретичного та практичного навчання в університетах, що зумовлюють формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи. Розглянуто роль методів стимулювання оволодіння основами професійної етики, формування досвіду професійно-етичної діяльності, діагностування сформованості професійної етики у професійній підготовці фахівців.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальна робота, університет, професійно-етична компетентність, професійна етика, форма, метод.

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ
БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В
УНИВЕРСИТЕТАХ: ДИДАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

Зозуляк-Случик Р. В.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

Охарактеризованы сущность понятий «форма» и «метод». Проанализированы различные формы теоретического и практического обучения в университетах, обуславливающие формирование профессиональной этики будущих специалистов социальной работы. Рассмотрена роль методов стимулирования овладения основами профессиональной этики, формирования опыта профессионально-этической деятельности, диагностирования сформированности профессиональной этики в профессиональной подготовке специалистов.

Ключевые слова: социальный работник, социальная работа, университет, профессионально-этическая компетентность, профессиональная этика, форма, метод.

**FEATURES OF FORMING THE PROFESSIONAL ETHICS OF FUTURE
SPECIALISTS IN SOCIAL WORK AT UNIVERSITIES: DIDACTIC ASPECTS**

Zozuliak-Sluchik R.V.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Working on finding effective forms and methods for forming the professional ethics of future social workers at universities, we have focused on those that will contribute not only to the active collaboration of students with teachers in their own moral and ethical development, but also in the formation of their moral activity. The latter, in turn, is carried out, on the one hand, as actions aimed at the transformation of moral relations between people, on the other hand - as a condition of a combination of educational activities with moral education.

The purpose of the article is to analyze the didactic elements of higher education, which determine the formation of professional ethics for future social workers.

According to the goal, we outline the problem: analysis of the forms that determine the training of future social workers; development of the basic methods of forming the professional and ethical competence of specialists in social work.

The key forms of the educational process of specialists of the above specialty, we consider the forms of theoretical instruction: lectures: problem lecture, lecture-debate, lecture-conference, lecture-round table, interactive lecture; seminars: seminar-discussion, seminar-conference, seminar-solution of professional and moral situations; forms of practical training: practical classes, trainings, coaching.

The main methods of forming the professional ethics of students are methods for stimulating mastery of the basics of professional ethics (the method of creating situations of interest in moral and ethical categories, norms, values and skills; the method of relying on life experience); methods of forming the experience of professional and ethical activity (case method, method of "brainstorming", method of projects, method of business games); methods of diagnosing the formation of professional ethics in the professional training of specialists (test method, portfolio method, rating, method of mutual reflection).

The indicated forms and methods not only contribute to the development of professional ethics norms, values, moral and ethical qualities, but also the creation of a creative atmosphere that determines the active subjective position of the student in the educational process.

Key words: social worker, social work, university, professional and ethical competence, professional ethics, form, method.

Постановка проблеми. Працюючи над пошуком ефективних форм і методів формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах, ми акцентували увагу саме на тих, що сприятимуть не тільки активній співпраці студентів із викладачами у власному морально-етичному розвитку, а й у формуванні їхньої моральної діяльності. Остання, у свою чергу, трактується, з одного боку, як учинки, що спрямовані на перетворення моральних взаємин між людьми, з іншого – як умова поєднання освітньої діяльності з моральним вихованням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми концептуальних положень дидактики у вищих навчальних закладах займає низка науковців: М. Артюшина, Т. Бодненко, І. Дроздова, З. Запорожан, П. Лузан, І. Мельничук, Л. Руденко, П. Сікорський, Н. Тимошенко та інші.

Однак конкретного розгляду питань засвоєння моральних норм на теоретичному рівні; виокремлення моральних норм у практичній діяльності на основі аналізу подій, що відбуваються; формування особистісних моральних поглядів, почуттів майбутніх соціальних працівників, що проектується з урахуванням сучасних основ дидактики, ще не здійснено.

Мета статті полягає в аналізі дидактичних елементів вищої освіти, що зумовлюють формування професійної етики майбутніх соціальних працівників.

Відповідно до мети окреслюємо завдання: аналіз форм, що зумовлюють професійну підготовку майбутніх соціальних працівників; розробка основних методів формування професійно-етичної компетентності фахівців соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці форму подають як зовнішній характер організації освітнього процесу, що віддзеркалює взаємодію його учасників [2, с. 965].

У рамках нашого дослідження ми послуговуємося твердженням, що формою фахової підготовки майбутніх соціальних працівників в університетах є зовнішній зміст узгодженої взаємодії викладачів та студентів, що відбувається в установленому порядку й обмеженому режимі, який націлений на формування професійно-етичної компетентності та опанування способів означеної діяльності.

Як переконує досвід, формою організації навчання в університетах виступає лекція, що передбачає реалізацію різного змісту, методів і форм взаємодії викладача та студентів.

Так, *проблемна лекція* потребує постановки перед студентами проблемної ситуації, що вирішується ними в межах заняття. За умови невирішення проблеми чи часткового її вирішення викладач виконує роль наставника або тьютора, озвучуючи питання на початку лекції та формулюючи правила поведінки суб'єктів взаємодії. Ми

вважаємо корисним проводити цей вид лекції під час вивчення теми «Фахова мораль – основа етики соціального працівника». Таким чином, майбутні соціальні працівники розглядають роль моралі в соціальній роботі.

Ще одним видом лекцій, який рекомендуємо використовувати у формуванні професійної етики майбутніх соціальних працівників, є *лекція-бесіда*. Саме вона формує навички діалогічного спілкування студентів через їх активну взаємодію при вивченні навчального матеріалу. Викладач при цьому виконує роль тьютора. Цей вид сприяє виробленню толерантного колективного підходу до вирішення проблеми, забезпечує свободу вибору майбутніми фахівцями професійно-етичних завдань. Доцільною темою для проведення лекції вважаємо «Добро, зло, совість – категорії етики соціальної роботи».

Велике значення у навчальній діяльності мають і такі види, як: *лекція-конференція та лекція-круглий стіл*. Вони проводяться відповідно у вигляді конференції чи круглого столу. Студентам заздалегідь дається тема та ставляться проблеми, які потребують розв'язання. Тут викладач виступає як фасилітатор. Також із метою обміну досвідом на лекцію-конференцію чи лекцію-круглий стіл можна запрошувати соціальних працівників, що сприяє розширенню уявлень усіх учасників освітнього процесу про особливості соціальної роботи, зокрема її етичної складової. Означені лекції можна провести за темами: «Моральний вибір і ціннісні орієнтації в соціальній роботі», «Особистість працівника як фахівця та громадянина».

Для нашого дослідження науково-практичну цінність також становить *інтерактивна лекція*, яка веде до формування вміння реалізовувати самоосвітню та рефлексивну діяльність. У цьому випадку викладач виступає тьютором, визначаючи рівень усвідомлення студентами навчального матеріалу етичної тематики та коментуючи найбільш складні моменти. Таку лекцію можна провести за темами: «Предмет, функції, завдання етики соціальної роботи», «Етичні принципи в діяльності соціального працівника».

Серед пропонованих форм теоретичного навчання в університетах, які формують професійно-етичні основи соціальної роботи, помітне місце посідають *семінари*. Вони ставлять за мету поглиблене вивчення базових компонентів професійної етики соціальних працівників, демонстрацію й обговорення нових взірців, прийомів морально-етичної поведінки майбутніх фахівців, що і передбачено нами в дослідженні.

При викладанні курсу «Етика соціальної роботи» серед власне семінарських занять найефективнішими ми вважаємо семінар-дискусію, семінар-конференцію, семінар-розв'язування професійно-моральних ситуацій [1, с. 48; 3, с. 236].

Так, у ході *семінару-дискусії* детально обговорюються проблеми, що частково розглядалися у ході лекційних занять. Як приклад, пропонуємо такі теми: «Еволюція етики соціальної роботи», «Характеристика основних категорій етики соціального працівника». Тут викладач виступає у ролі фасилітатора й коуча, надаючи студентам можливість самостійно пізнавати професійні моральні цінності; працювати над формуванням важливих фахових якостей.

Семінар-конференція з метою розширення уявлень про професійно-моральні проблеми діяльності соціальних працівників передбачає пошук їх вирішення на науковому підґрунті. На такі заняття бажано запрошувати як науковців, які працюють над професійно-етичною проблематикою, так і практиків соціальної роботи. Проте виважений підхід у проведенні семінару-конференції полягає в тому, що викладач повинен чітко продумати тему, завдання, ключові та додаткові питання, час, що відводиться на виступи та відповіді. На наш погляд, цікавою буде тема «Етичний кодекс фахівця як моральний стандарт соціальної роботи».

Ще одним видом власне семінарських занять є *семінар-розв'язання професійно-моральних ситуацій*, метою якого є закріплення етичних знань і формування моральних цінностей, норм соціальної роботи. Його варто проводити наприкінці вивчення курсу, коли весь теоретичний матеріал із професійної етики учасниками освітнього процесу вже опановано. Для означеної форми заняття необхідне

використання певних професійних ситуацій, в основі яких закладені проблеми морального вибору в соціальній роботі. Воно передбачає поділ групи на підгрупи по 3–5 студентів. Їм подаються проблемні завдання, необхідні для вирішення, час на обговорення у підгрупі та озвучення отриманого результату. Зокрема, для такого заняття, на нашу думку, стане цікавою тема «Етичні засади співпраці соціального працівника з клієнтами», що допоможе молоді навчитися генерувати ідеї, самостійно розв'язувати професійно-етичні проблеми, а також колегіально приймати рішення для конкретної життєвої ситуації.

Практичні заняття також активно застосовуються у формуванні професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи в університетах. Вони сприяють формуванню умінь і навичок вирішувати певні питання, опираючись на моральні цінності, норми, стандарти діяльності соціальних працівників. Для означеної форми, на нашу думку, підійде тема «Моральний портрет соціального працівника». Слід наголосити, що викладач на практичних заняттях виступає у ролі фасилітатора.

До форм практичного навчання належать і **тренінги**, що формують активність, творчість та головне спонукають до рефлексії студентів щодо особистої і поведінки інших його учасників. У ході проведення тренінгу викладач виконує роль фасилітатора, котрий координує діяльність. Для цього вважаємо актуальними такі теми: «Толерантність як основа діяльності соціального працівника», «Формування навичок ефективного спілкування соціальних працівників». Тренінгова діяльність зумовлює засвоєнням знань із професійної етики майбутніх соціальних працівників, формування навичок толерантності, колегіальності, уміння володіти власним емоційним станом.

Досить поширеною формою практичного навчання є **коучинг**, що застосовується у виробничій практиці. Роль коуча в цьому випадку виконує фахівець соціальної роботи, котрий працює з підгрупою у кількості 2–3 осіб. У процесі занять відбувається обмін досвідом, формується фахова майстерність майбутніх соціальних працівників. Вони залучаються до індивідуальних консультацій з клієнтами, тренінгів з групами

клієнтів, акцій та фестивалів на соціальну тематику, де на власному досвіді спостерігають важливість морально-етичної складової у соціальній роботі з різними групами клієнтів.

Отже, ключовими формами освітнього процесу фахівців соціальної роботи вважаємо форми теоретичного навчання: лекції (проблемна лекція, лекція-бесіда, лекція-конференція, лекція-круглий стіл, інтерактивна лекція); семінари (семінар-дискусія, семінар-конференція, семінар-розв'язання професійно-моральних ситуацій; форми практичного навчання: практичні заняття, тренінги, коучинг).

Педагогічна наука підходить до методу навчання як науково обґрунтованої, структурованої системи взаємодії вчителя та учнів задля досягнення необхідної навчальної цілі [2, с. 492–493] як основи освітнього процесу, що поєднує мету та його кінцевий результат [6, с. 185].

Під методами формування професійної етики майбутніх соціальних працівників у освітньому процесі університетів ми розуміємо організовану взаємодію викладача і студентів інтерактивного характеру, направлену на формування професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи.

Актуальними в рамках нашого дослідження є такі групи методів:

- методи стимулювання оволодіння основами професійної етики (метод створення ситуацій зацікавлення морально-етичними категоріями, нормами, цінностями та вміннями; метод опори на життєвий досвід);
- методи формування досвіду професійно-етичної діяльності (методи опрацювання дискусійних питань (бесіда, дискусія, круглий стіл, «дерево рішень») та методи розв'язання конкретних професійно-етичних ситуацій і дилем (кейс-метод, метод «мозковий штурм», метод проектів, метод ділових ігор);
- методи діагностування сформованості професійної етики (метод тестів, метод портфоліо, метод рейтингу, метод взаєморефлексії).

Зупинимося детальніше на деяких із них.

Так, *метод створення ситуацій зацікавленості морально-етичними категоріями, нормами, цінностями та вміннями* є базовим у мотивації до професійно-етичної підготовки. Він зумовлений потребою в майбутніх соціальних працівників розширювати та вдосконалювати знання у цій площині. Окреслений метод реалізується шляхом аналізу професійно-етичних особливостей діяльності фахівців і виявляється через розгляд цікавої інформації про соціальну роботу, її роль у житті соціуму, про приклади волонтерської роботи, перегляд відеофільмів про волонтерську допомогу учасникам АТО.

Ознайомити студентів з етичними категоріями, їх взаємозв'язками, моральними цінностями та ідеалами у професії з опорою на події та факти, які можна спостерігати як у ході усіх видів практики, так і повсякденному житті, допомагає *метод опори на життєвий досвід*. Таким чином, активізується їхня мотивація до вивчення професійно-етичних основ соціальної роботи.

Ще однією важливою групою є *методи формування досвіду професійно-етичної діяльності*. До них належить метод опрацювання змісту та дискусійних питань з етики соціальної роботи, а саме «дерево рішень», та метод розв'язання конкретних професійно-етичних ситуацій і дилем (кейс-метод, метод «мозковий штурм», метод проєктів, метод ділових ігор). Вони використовуються в освітній діяльності з метою формування когнітивного та діяльнісного компонентів професійної етики за умови проведення бесіди, дискусії, круглого столу, «дерева рішень», а також навичок розв'язувати проблеми соціальної роботи в морально-етичній площині.

Метод «дерево рішень» також вважаємо достатньо дієвим, оскільки він сприяє формуванню навичок у студентів приймати складні професійно-моральні рішення. Студентам пропонується неоднозначна виробнича ситуація, результати розв'язання якої можуть бути суперечливими [7, с. 240]. Для цього вони працюють у підгрупах, озвучуючи свої висновки, крізь призму переваг, недоліків та наслідків. Отже, такий метод роботи дозволяє продемонструвати свої професійно-етичні знання.

Одним із проблемних методів аналізу професійно-моральних ситуацій у навчанні майбутніх соціальних працівників є *кейс-метод*, що ґрунтується на розв'язанні певної професійно-етичної ситуації шляхом поєднання теоретичних знань і формування важливих фахових навичок. Його застосування веде до вироблення цільових морально-етичних й особистісних компонентів соціальної роботи, гуманістичної установки майбутнього соціального працівника.

Як показують дослідження, ефективним методом для навчання фахівців є «мозковий штурм». По-іншому його науковці вважають методом колективного «генерування ідей» [5, с. 261], оскільки за основу береться метод групової дискусії.

Слід акцентувати й на тому, що означений метод складається з трьох етапів. Перший – це окреслення теми та налаштування студентів на самостійність, відкритість, позбавлення стереотипів у генеруванні ідей, толерантність і повагу до інакомислячих суджень. Другий – оприлюднення й обґрунтування своїх ідей усіма студентами або підгрупами, позбавлення будь-якої критики. Третій – колективне обговорення, аналіз ідей, у результаті чого отримується певна освітня інформація. Прикладом «мозкового штурму» може бути розгляд питання «Моральні риси особистості і фахівця соціальної роботи».

Для формування знань, умінь і навичок у руслі професійної етики необхідно використовувати і *метод проектів*, що побудований на активному перетворенні засвоюваного матеріалу у практичну діяльність. Він базується на конструюванні відповідних морально-етичних рішень у розв'язанні соціальних проблем майбутніми фахівцями. Така проектна робота здійснюється на заняттях або виступає формою самостійної діяльності, може проводитись індивідуально, бінарно чи у групах.

Таким чином, застосування методу проектів зумовлює у майбутніх соціальних працівників отримання певних етичних знань, набуття моральних умінь і навичок, розширення їх емоційної морально-етичної сфери через відчуття позитивних емоцій, гуманістичних переживань, що регулюють моральну поведінку в процесі підготовки проекту.

До активної освіти студентів в університетах відносимо також ігрові методи, які всесторонньо впливають на формування як фахових умінь та навичок, так і моральної основи самої особистості. Загалом вони відтворюють морально-етичні засади ігрової діяльності, ідеали поведінки, моральних цілі, моральні дії, взаємини, морально-етичну рефлексію успіху із застосування етичних теоретичних знань на практиці, морально-етичні цінності соціальної роботи [4, с. 302–303].

Як приклад, вважаємо доцільним використання такої ділової гри, як «Формування толерантної поведінки соціального працівника». У ній один студент виступає у ролі працівника геріатричного пансіонату, а інший – людини похилого віку, котра хвора і повинна виконати складну реабілітаційну вправу. Старший чоловік відмовляється її робити та не піддається вмовлянням, а фахівець повинен умотивувати його до реабілітації. Інші студенти можуть грати ролі представників пансіонату, які підтримують або колегу, або соціального працівника. Як результат, студенти з'ясовують, чи зміг фахівець зберегти моральну стійкість при виконанні завдання, чи був терплячим, чи вдалось йому толерантно відтворити виконання вправи.

Для комплексної оцінки результатів досягнень студентів в оволодінні професійною етикою нами застосовуються *методи діагностування сформованості професійної етики* майбутніх соціальних працівників, а саме: методи тестів, портфолію, рейтингу, взаєморефлексії. Вони доцільні як на лекційних, семінарських і практичних заняттях, так і в підсумковому контролі.

Відстежувати процес формування професійної етики майбутніх соціальних працівників університетів допомагає *поточне і підсумкове тестування*, оскільки дозволяє виявити рівень сформованості професійно-етичних знань і вмінь, потребу в удосконаленні окремих компонентів професійно-етичної компетентності.

Ще один *метод «Портфолію»* ґрунтується на оцінюванні досягнень з професійної етики, зокрема у межах нашого дослідження. У перекладі означений термін означає «папка фахівця». Студенти розміщують у папці реферати, практичні завдання, творчі роботи, діагностичний матеріал щодо професійно-етичної

компетентності, власні розробки тренінгів і на етичну тематику, доповіді з круглих столів, конференцій. Означений метод зумовлює диференціацію та індивідуалізацію освітнього процесу в університетах, а також дає можливість оцінити практичні напрацювання та наукові досягнення майбутніх соціальних працівників у професійно-етичній площині.

Отже, тестова методика та метод «портфоліо» сприяють ефективній діагностиці сформованості професійної етики, де результати тестів відображають рівень оволодіння морально-етичними знаннями студентів. Завдяки його застосуванню оцінюються практичні напрацювання, що ведуть студентів до здійснення морального вибору, морально-етичної рефлексії і професійно-моральної взаємодії.

Комплексну оцінку різноаспектних результатів діяльності окремої особистості забезпечує *метод рейтингу*. Він здійснюється за результатами критеріїв оцінювання тестів, портфоліо та екзаменаційних матеріалів, а також за рівнем розвитку окремих структурних складових.

Одним із найефективніших вважаємо *метод взаєморефлексії*, який сприяє формуванню уявлень про дії і поведінку, ступінь засвоєння сукупності рефлексивних умінь, у тому числі вміння прогнозувати й аналізувати результати своєї професійно-етичної діяльності та діяльності інших студентів. Залежно від об'єкта взаєморефлексія охоплює як уявлення про ідеальний зовнішній образ і поведінку соціального працівника, так і усвідомлення духовного світу, зіставлення результатів сформованості професійно-етичної компетентності в усіх учасників освітнього процесу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Проаналізовані вище освітні форми і методи не тільки сприяють виробленню професійно-етичних норм, цінностей, морально-етичних якостей, а й створенню творчої атмосфери, що зумовлює активну суб'єктну позицію студента в навчальному процесі.

На формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в освітньому процесі університетів впливають і педагогічні технології, аналіз яких потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Дроздова І. П. Методика викладання, педагогіка та психологія вищої освіти : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2008. 142 с.
2. Енциклопедія освіти / [голов. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Запорожан З. Є. Семінарські заняття у процесі викладання у вищій школі курсу «Методика викладання природознавства у початкових класах». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : Видавничий відділ КМІ, 2013. Вип. VIII. С. 235–241.
4. Каленський А. А. Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін : монографія. 2-ге вид., випр. і опов. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 424 с.
5. Лузан П. Г., Каленський А. А. Методи і форми організації навчання фахівців аграрної галузі : навч. посіб. Київ : Логос, 2014. 280 с.
6. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
7. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія. Львів : Піраміда, 2015. 342 с.